

MEVLÂNÂ, ÂLÎ, DOSTOYEVSKİ, FRANCE, FIRDEVSÎ, ZERDÜŞT DİYOR Kİ:

ŞEYTAN İŞTE BÖYLE KANDIRIR

Dursun Ali TÖKEL

Yaygın dinî kanaate göre şeytan, dindar insanların ibadetlerini yapmalarına mani olmak suretiyle onları yoldan çıkarmaya çalışır ve bunu başarmak için de her hileye başvurur. Peki, pek de yaygın olmayan hakikatleri göz önüne alırsak nasıl bir sonuçla karşılaşırız? Mesela şeytan, ibadet yapmaya teşvik etmek suretiyle de insanları yoldan çıkarmaya uğraşır mı? Veya şeytan sadece bilindik ibadetlere mi mâni olmaya çalışır, yoksa insanın her eyleminin bir yerinde onu görmek mümkün müdür? Dünyanın büyük edebî metinleri onun bu akıl sırmaz tuzakları açısından bir taransa acaba nasıl bir sonuçla karşılaşırız?

Bir zamanlar bir yerlerde okuduğumuz veya duyduğumuz öyle etkileyici cümleler vardır ki, bunların gerçek olabileceğine inanasınız gelmez. Ama vakit geçer, zaman devreder, çıraklar kalfa, kalfalar usta, ustalar üstat olur; keser döner sap döner, gün olur hesap döner ve bizler bir de bakarız ki, o inanasınız gelmeyen özlü cümleler meğerse doğruymuş! Bu, benim başıma sık sık gelen bir hâldir. Burada küçük bir örnek vereyim: Çocukluğumuzda bize anlatılan hikâyelerden birinde kıyamet zamanında denizlerin tutuşup yanacağı ve bütün dünyayı devasa alevlerin saracağı anlatılırdı. O zamanlar buna bir türlü inanamazdık, hiç su yanar mıydı? Çünkü su ateşi söndürürdü, söndüren şey, nasıl olurdu da yanan şeye dönüşecekti?

Aradan yıllar geçti bendeniz öğretmen oldum. Bir gün derste bir bilmece üzerinde duruyorduk. Şimdi metnini hatırlayamadığım bilmecenin cevabı “köz” idi. “Üstü bulut, içi nar...” gibi bir tanımlaması vardı. “Üstü su, altı ateş” kısmına arkadaşların inanası gelmedi. O zaman onlara “Su ile ateş arasındaki ilişki nedir?” diye bir soru sordum. “Zıtlık ilişkisi vardır, zira su ateşi söndürür” dediler. O zaman tekrar sordum: “Bu bilginizin kaynağı ne?” Bunu sorunca şaşırdılar. Kaynak tabii ki gündelik pratiklerdi. Yanan bir ateşe suyu dökerseniz ateş sönerdi. Onlardan, kimya dersindeki bilgilerini gözden geçirmelerini söyledim. Suyun aslı neydi? İki hidrojen, bir oksijen. Peki, bu gazların özellikleri neydi? Hidrojen güneş enerjisi helyumun da kaynağı olan en kuvvetli yanıcı, oksijen ise bilinen en kuvvetli yakıcı madde idi. O hâlde dikkatle bakıldığında görülecekti ki, aslında su, en kuvvetli yanıcı ve ya-

kıcı maddelerin bir araya gelmesinden oluşmuştu. Yani su ile ateş arasında zahiren zıtlık ilişkisi vardı, fakat batına baktığımızda gördüğümüz tam tersi idi. Su ile ateş aslında aynı şeydi. Yani aslında evrendeki en tehlikeli madde bir damla su idi. Hatta şu bilgiyi onlara okuduğumda dehşetimiz daha da artmıştı: “*Bir damla suda 33 milyar defa milyar molekül vardır. Bu moleküller hidrojen ile oksijen elemanlarından yapılmıştır. Her molekülde ikisi hidrojen biri oksijen olmak üzere 3 atom vardır. Öyleyse bir damla su 100 milyar defa milyar atomdan meydana gelmiş demektir.*”¹ Bir damla sudaki 100 milyar kere milyar atomun bir patladığını düşünün... Ve bir de denizlerin kaç bin milyar kere milyar damladan meydana geldiğini hesaba katın...

Pek ihtimal vermesek de zamanla bazı *inanılmaz gibi gelen* şeylerin olabileceğini görüyoruz. Benim için böylesi inanılmaz cümlelerden biri de “bütün kitapların bir kitabı anlatmak için yazıldığı” idi. Buna bir türlü akli bir yorum getiremezdim. Ama zamanla fark ettim ki, öyle oluyordu. Bütün kitaplar sanki el birliği etmiş, bir tek kitabı açıklamak için yazılıp duruyordu. O bir kitap nedir, bilmiyorum. Ama okudukça görüyorum ki, hemen her yazar sanki aynı şeyi farklı dillerde, farklı kültürlerde, farklı türlerde, farklı kurgu teknikleriyle anlatıyor. Öz aynı, biçimde bir farklılık var. Bu yazımda böyle *aynılıklardan* birinden bahsetmeyi planlıyorum. İnşallah muvaffak olur ve meramımı anlatabilirim.

Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sini okuyanlar, ikinci ciltteki Muaviye ile Şeytan'ın diyaloglarını hatırlayacaklardır. Şeytan bir gün uyuyup kalan Muaviye'yi namaz için uyandırır. Buna şaşırın Muaviye, Şeytan'a bunu niçin yaptığını sorar, o da bunu iyilik olsun diye yaptığını söyler. Muaviye buna inanmaz ve gerçek nedenini sorar. Aralarında hararetli bir tartışma geçer.

Gelibolulu Âlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk* adlı mesnevisinde bu sefer aynı hikâyeyi farklı bir versiyonla anlatır. Dostoyevski *Karamazov Kardeşler* romanında bu sefer İvan Karmazov ile aynı hikâyeyi farklı bir şekilde bürüyerek anlatır. Anatole France, *Thais* adlı romanında roman kurgusunu nerdeyse bütünüyle şeytanın ayartmasına ayırır ve şeytanın daha önce Mevlana, Gelibolulu Ali, Dostoyevski'de müştereken anlatılan o müthiş hilelerine dikkatlerimizi çeker ve bu hileleri olağanüstü örneklerle gözler önüne serer. Firdevsi, şeytanın neden Dahhâk'ın omuzlarını öperek orada iki yılın çıkardığını ve onun bununla hangi korkunç plan peşinde olduğunu *Şehnâme*'de örneklerle açıklar.

Bütün bu aldatmalar, ayartmalar, kandırmaların en çarpıcı örneklerinden biri de Zerdüşt'ün Avesta'sında yer almaktadır. Hele hele bu örnek hemen herkesi o kadar yakından alakadar etmektedir ki, anlatılmadan geçilmesi ziyan olurdu.

Muâviye'nin Şeytanı

Mevlana, *Mesnevi*'nin ikinci cildinde, Muaviye ile Şeytan arasında geçen bir hikâyeyi anlatır. Yaklaşık 190 beyit devam eden bu anlatıda Mevlana, Şeytan'ın insanı yoldan çıkarmak için nasıl akıl almaz yollar kullandığını bütün ayrıntılarıyla gözler önüne serer.

1 <http://m.fizikist.com/works/n.php?islem=haber&id=448>

Mesnevi'deki bu ilginç hikâyede, bir gün evinde uyuyakalan Muaviye'yi şeytanın namaz için kaldırması anlatılır.² Bu hiç de olağan bir şey değildir. Zira bildiğimiz kadarıyla, şeytanın işi mümini namaza kaldırmak değil, tam aksine namazdan alıkoymaktır. Eğer şeytan böyle bir şey yaptıysa muhakkak bunda da bir hile vardır. Mevlana, hikâyeye şöyle bir giriş yapar:

“Rivayet ederler: O Muaviye köşkünde bir bucakta uyumuştur. Köşkün kapısı içerden kilitliydi, çünkü Muaviye halkın gelip gitmesinden yorulmuştu. Ansızın birisi onu uyandırdı. Muaviye gözünü açınca adam gözden sır oldu. Kendi kendisine, “Köşke kimse giremez. Bu küstahlıkta, bu cürette bulunan kim acaba?” dedi. Etrafı dolaştı, gizlenen adamdan bir nişan bulmak için her tarafı araştırdı. Kapı ardında bir herif gördü. Adam kapıya sinmiş, yüzünü perde ile örtmüş gizlenmişti. Muaviye “Hey sen, kimsin, adın ne?” diye sordu. Adam “Adım açıkça söyleyeyim, Şaki İblis” diye cevap verdi.”

Şeytan'ın bu işine akıl erdiremeyen Muaviye, niçin kendisini uyandırdığını sordu. Şeytan da namaz vaktinin geçtiğini, koşarak peygamberin arkasındaki safa yetişmesini ve namazı kaçırmaması gerektiğini söyledi. Muaviye, daha da şaşkın bir hâlde, “Senin için namazı kaçırtmaktır, doğru söyle neden böyle bir şey yaptın?” diye sorusunu tekrarladı. Mevlana'nın anlattığına göre şeytan lafi evirip çeviriyor ama bir türlü gerçek nedeni söylemiyordu. Beyitler boyu süren diyaloglarda şeytan pek çok ayrıntıya girerek, yaratılışını, başından geçenleri, yaptıklarının nedenlerini bir bir anlatıyor ama onu niçin uyandırdığının gerçek nedenini söylemiyordu. Ama en son söylemek zorunda kaldı. İşin özünden anlaşılan şuydu: Muaviye, namazı kaçırırsa o kadar derin bir üzüntüye kapılacak ve öylesine içten bir tövbe edecekti ki, bu tövbeyle alacağı sevap, namazdan alacağından kat kat fazla olacaktı. Şeytan buna dayanamazdı, onun için daha az sevap alacağını düşündüğü namaz için onu uyandırmıştı:

Bunun üzerine Azazil dedi ki: *“Ey emîr, artık hilemi açığa vurayım. Eğer namazın fevt olsaydı gönlüne dert düşecek, ah ve figana başlayacaktın. O teessüf, o figan, o niyaz, yüzlerce zikirden, namazdan üstün olacaktır. Böyle bir ah, hicapları yakmasın diye korktum da seni, onun için uyandırdım. İstedim ki öyle bir ah etmesin, bu suretle de o yola sahip olmasın.*

Ben hasetçiyim, işte böyle bir hasette bulundum. Düşmanım; işim, gücüm, hile ve kinden ibarettir.”³

Gelibolulu Âfî'nin Şeytanı

Aynı hikâyenin farklı bir versiyonuna Gelibolulu Âfî'de rastlarız. Hikâye kişisi bu kez, sabah uyuyup kaldığı için namazı kaçırmanın bir peygamberdir. Bu peygamber, namazını vaktinde kılamadığı için o kadar pişman olur, o kadar gözyaşı dökerek ağlar ve o kadar içten tövbe istiğfar eder ki, bu tövbesi sayesinde namazdan alacağından kat kat fazla sevaba nail olur:

2 Hikâyenin tamamı için bakınız: Mevlana, *Mesnevi*, (Çev: Veled İzbudak), MEB. Yay., İstanbul 1991, C:II, s. 200-214 arası.

3 Mevlana, *Mesnevi*, (Çev: Veled İzbudak), MEB. Yay., İstanbul 1991, C:II, s. 213-214.

*Çünkü hâbindan uyandı o velî
Vakt geçmiş göricek oldu delî
Gussa çekdi katı nâlân oldu
Çerhveş gözleri giryân oldu
Hidmetüm eylemedüm diyü edâ
Hâsılı çekdi niçe dürlü belâ
Hak teâlâ ana şefkat itdi
Giryesin mûcib-i rahmet itdi
Virdi ol sâlihe zıfınca sevâb
Bâis oldu bu kadar gaflete hâb*

Daha önce namazı kaçırsın diye onun uyumasına sebep olan şeytan, bu sefer içten tövbeyle gelen bu büyük mükâfatla amacına erişemediğini, aksine kendisinin kaybettiğini anlar ve eğer bir daha namazı geçirirse yine büyük sevaplara nail olacağından korktuğu ve buna da dayanamayacağı için ertesi sabah hemen peygamberin yanına giderek onu namaza kaldırır:

*Göricek hâlini anun Şeytân
Gözin açmaya diyü korkdı hemân
Semine vardı o dem itdi salâ
Ki geçer vakt-i namâz ey dâná*

Âlî, bu hikâyenin sonunda gerçekten gönüllere şifa bir ders çıkarır ve der ki haset insanlar o kadar kötülük doludurlar ki, hasetlerinden yanlış yoldaki kişileri bile iyi yola iletirler:

*Hased ü bugzı görün bi'llâhi
İrgürür togrı yola güm-râhî⁴*

Anatole France'ın Şeytanı

Anatole France'ın, yayınlandıktan sonra pek meşhur olmuş, hakikatin sırrını arayan Pafnüs'ü anlattığı romanı *Thais*, insanın şeytanın elinde nasıl bir oyuncuğa dönüşebileceğinin ibretlik ve o derecede hazin bir hikâyesidir. Roman kahramanı Pafnüs, Hristiyanlığın başlangıç yıllarında yaşamış bir kişidir. Yirmili yaşlara kadar din duygusu taşmaksızın yaşayan Pafnüs, bir keşişle karşılaştıktan sonra bir manastıra kapanır ve ruhen arınmanın yollarını arar fakat ne yapsa fayda vermez. Bir gün, gençlik yıllarının başında tanıştığı, güzelliği ile dillere destan olan ve hemen her erkeğin peşinde koştuğu zamanın en ünlü yosması *Thais* gelir aklına. Onu sefih hayattan kurtarırsa aradığı arınmaya kavuşacağını düşünür. Ve düşündüğünü de yapar. *Thais*'i kaçıran bir manastıra hapseder ve sonra kendi çilehanesine döner. Fakat

4 Gelibolulu Âlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk*, (Haz: İsmail Hakkı Aksoyak), s.228- 232.
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10684,metinpdf.pdf? 0>,

yine bir türlü ruhani arınmanın sadeliğini, derinliğini yakalamaz. İçinde hep tarif edemediği şeytani bir hevesin baskın galibiyeti vardır. Yollara çıkar, çöllere düşer, mezarlıklarda, yılanlar, çıyanlarla yaşar. Bedenen ve maddeden düşülecek en zavallı ve perişan hâllere düşer. Fakat ne yapsa olmamaktadır.

Pafnüs, bir gece rüyasında, tepesinde bir insan resmi bulunan kocaman bir taş direk görür ve birden “Bu direğin tepesine çık!” diye bir ses duyar. Bunu kendisi ve aydınlanma yolunda başarıya erişmesi için ilahi bir ikaz sayan Pafnüs müritlerini toplar ve şöyle der: “Sevgili çocuklarım, Allah’ın gönderdiği yere gitmek üzere sizden ayrılıyorum... Hak sizden razı olsun, Allaha ısmarladık.”⁵

Bu sesin kendisi için özel olarak Allah’tan geldiğine inanan Pafnüs, bir çölin ortasındaki bu taşı bulur ve bir marangozun yaptığı merdivenle taşın tepesine çıkıp oturarak şöyle söyler. “İşte Allah’ım benim için seçtiğin mesken. Ölünceye kadar atfetine layık olarak burada kalayım.” (s. 134). Günlerce, aylarca orada hiç inmek-sizin oturur. Yağmurlar yağar, güneş yakar kavurur, rüzgârlar eser, kum fırtınaları çıkar ama hiçbir şey onu oradan indiremez. Yoldan geçip giden kervanlar bu adamın hikâyesini her yere taşır. Bir müddet sonra Pafnüs, şifalar dağıtan bir ulu azize dönüşür. Hastasını kapam onun üzerine oturduğu taşın dibine gelerek şifalar dilenmeye başlar, hastalarını taşla sürer. Her kim ona oradan inmesini söylese hep şunu der: “Ben buraya Allah’ın bir işareti ile çıktım. Buradan beni Allah’ın bir işareti indirebilir.” (s. 135)

Aylar sonra orada âdeti yeni bir şehir kurulur. İnsanlar bu büyük dervişin ruhaniyetinden yararlanmak için akın akın o kayanın dibine gelmektedirler. Fakat aylardır hiç kıvıldamayan Pafnüs’ün vücudunda artık birtakım arızalar peyda olmaya başlar: “Yağmur mevsimi gelince gökyüzünün suları damın yarıklarından geçerek vücudunu kapladı. Tutulan azası hareketten kaldı. Güneşte yanan, çiğden kızaran derisi çatladı. Kolları ile bacaklarında derin yaralar hâsıl oldu.” (s. 140). Bunlar da Pafnüs’ü kararından caydıramaz. Bütün bu dayanılmaz acılara karşı kayan bu adamı bütün dünya merak etmeye başlar. Hristiyanların en uluları ona teşekkürler gönderir. Yaptığı bu dayanılmaz ibadet biçimi onu her yerde bir efsane hâline getirir. İnsanlar onun artık tamamen bir aziz olduğunu ve Allah’ın katında yüce mertebelere erdiğine inanır. İşte böylesi duygularla coştugu bir gece Pafnüs’ün kulağına şöyle bir ses gelir:

“Pafnüs, sen yaptığın işlerle meşhur ve natıkanın kuvveti dolayısıyla kudret sahibisin. Allah seni zaferi için yarattı. Seni mucizeler göstermek, hastalara şifa, dinsizlere iman, günahkârlara hakikat nuru vermek, aryanileri ilzam etmek, kilisenin selametini temin eylemek için seçti.” (s. 146). Bu ses anlatmaya, Pafnüs’ü övmeye, yüceltmeye devam eder. Ses o kadar kararlıdır ki, Pafnüs’e Roma’nın dizinin dibinde çökeceğini, kendisinin çok yüce makamlara çıkacağını söyler. Pafnüs konuşmayı sık sık “Allah’ın arzusu yerine gelsin!” diye keser. Ses ona, artık vaktin geldiğini ve yüce kemale erdiğini, bu taşın üstünden kalkarak insanları hidayete gitmesini

5 Anatole France, *Thais*, (Çev: Nasuhi Baydar), Remzi Kitabevi, İstanbul 1937, s. 133. (Bundan sonra verilecek sayfa numaraları bu baskıya aittir).

söyler. Pafnüs'ün içini derin ve tarif edilmez bir sevinç kaplar. İşte nihayet olmuştur, kendisi de çok arzuladığı azizlik mertebesine ermiştir. Allah'ın lütfu onu çepeçevre kuşatmıştır. O büyük sevinçle Pafnüs ayağa kalkar ve merdivenlerden inmeye çalışır. O ses tekrar duyulur:

“Ve hele bu merdivenlerden inme. Bu, alelade bir insan gibi hareket etmek ve kendindeki mevhibeleri inkâr etmek olur. Kudretini iyice ölç, ey meleklerle benzeyen Pafnüs senin gibi büyük bir aziz havalarda uçar. Atıl, melekler seni tutmaya hazır. Haydi atla!” (s. 146). Pafnüs'ün sevincine nihayet yoktur. *“Allah'ın arzusu yerde de gökte de hükmünü yapsın!”* der ve uzun kollarını açarak tam atlayacakken korkunç ve iğrenç bir kahkaha etrafı kaplar. Korkuya kapılan Pafnüs *“Böyle gülen kim?”* diye bağırır. Ses keskin bir çığlıkla bağırır:

“Hah! Hah! Henüz dost olduk. Günün birinde benimle daha samimi münasebet peyda edeceksin pek sevgili Pafnüs, buraya seni ben çağırdım. Ve arzularımın ifasında gösterdiğin itaatten dolayı sana memnuniyetlerimi beyan etmeliyim. Pafnüs, senden memnunum.” (s. 147)

Pafnüs, korkunç bir ümitsizliğe, dayanılmaz bir kedere yuvarlanır. Konuşan şeytandır. Meğerse aylardır burada onun arzularını yerine getirmektedir. Allah'ın sesi diye duyduğu ses iblisin sesidir, yani korkunç bir oyuna gelmiştir: *“Ben şeytanların oyuncuğuyum. Demek ki beni buralara sevk eden iblis imiş. Beni bu direğe çıkarırken şehvetperestlikle nahvet de yanımda imiş.”* (s. 147-148).

Pafnüs büyük bir üzüntüyle merdivenden alelacele inmeye başlar. Daha ilk basamakta tuhaf bir kafa ile yüz yüze gelir: *“Baş, tuhaf tuhaf gülümsüyordu. İşte o zaman iyice anladı ki saadet ve iftiharının kalesi dediği şey fasit ve melun olması için şeytani bir vasıttan ibaretmiş.”* (s. 148)

İvan Karamazov'un Şeytani

Yukarıdaki hikâyelerin neredeyse bir benzerini de Dostoyevski anlatır. Bu sefer oyuncak durumuna düşen Karamazov kardeşlerden İvan'dır. İvan, derin acılar içinde olduğu bir akşam yalnız yaşadığı evine gelir. Kapıyı açar, içeriye girer ve kendisini bir koltuğa atar. Birden karşı duvara yaslanmış kanepenin üstünde uzanmış birini fark eder. Vakit gece yarısıdır ve hâliyle kendisinin bu evde yalnız olması lazımdır: *“Şimdi de oturduğu yerde sayıkladığını kendi de fark ediyor, dediğim gibi, karşılıklı sedirde gördüğü bir nesneden gözlerini ayıramıyordu. Biri oturuyordu orada... Nasıl girdiğini Tanrı bilirdi, çünkü İvan Fyodoroviç, Smerdyakov'dan döndüğü zaman odada kimse yoktu.”*⁶

Dostoyevski ayrıntılı olarak tasvir eder; bu gizemli misafir, giyim kuşamı, oturuş ve bakış tarzıyla tam bir centilmendir. Diyaloglardan İvan'ın bu kişiyle daha önceleri de konuşup tartıştığını anlarız. Esrarengiz misafirle İvan arasında sayfalar süren tartışmalarda hemen her konu vardır. Hastalıklar, Tanrının varlığı, günah sevap meselesi, insanın varlık sorunu, öte dünya meselesi... Bir ara İvan'ın sözlerinden

6 Dostoyevski, *Karamazov Kardeşler*, (Çev: Nihal Yalaza Taluy), İş. Bank. Yay., İstanbul 2014, 10. basım, s. 845.

karşıda uzanan kişinin şeytan olduğunu anlarız. (s. 851). İvan'la Şeytan'ın sohbeti son derece samimi ama gergin bir havada sayfalarca sürer gider. Şeytan zaman zaman kendisine acındırmakta, romatizma olduğunu, hastalıklarla boğuştuğunu, doktor doktor gezdiğini ama çare bulamadığı söyler. İvan, şeytanın hasta olabileceğine bir türlü inanamaz. Bu diyaloglarda şeytanın kendisini zavallı bir konumda tutarak, karşıdakini acıma ve merhamet duygularıyla ele geçirme isteği inanılmaz bir farklılıkla anlatılır.

Dostoyevski'nin, şeytanın insanı kandırmak için uyguladığı taktikleri anlatması Mevlana'nın anlatımıyla o kadar benzerlikler gösterir ki... Mevlana, Şeytanın Muaviye'ye "bir defa olsun iyilik yapmış olmak" isteğinden bahsettiğini söyler. Şeytan Muaviye'yi namaza kaldırarak iyilik yapmak istemektedir. Hâlbuki bu kaldırışın ardında şeytanın hasisliği, kıskançlığı vardır, iyiliği değil. Muaviye bunu anlar ve şeytana itiraf ettirir. *Karamazov Kardeşler*'de de neredeyse aynı sahne vardır. İvan, büyük günahlar içinde boğuşmaktadır, hatta Tanrı'nın varlığından bile şüphededir. Oysa aynı İvan keşiş olma yolunda önemli mesafeler kateden kardeşi Alyoşa'ya hayrandır. Şeytan bu ikilemden yararlanmak ister. Bir ara İvan Şeytan'a sorar: "Tanrı var mı yok mu, söylesene!" Şeytan cevap verir: "*Ya, demek ciddisin. Doğrusu bilmiyorum... Büyük bir söz bu.*" (s. 856.) Ama öbür taraftan şeytan ona şu vaatte bulunur: "*Asıl bir amacım var. Kalbine minnacık bir inanç tohumu atacağım, bundan koca bir ağaç geliyecek, öyle bir ağaç ki, sen dallarında oturarak keşişliğe özeneceksin; zaten gizliden gizliye can atıyorsun buna, ruhunun kurtuluşu uğruna ıssız çöle atarsın kendini, çekirgeler yersin orada.*" (s. 860). İvan bu sözlere inanmaz ve hemen tepki gösterir: "*Vay alçak, ruhumu kurtarmaya mı çalışıyorsun.*"

Dostoyevski'nin şeytanının İvan'a verdiği cevap, *Mesnevi*'de şeytanın "*niye beni namaza kaldırdın?*" sorusuna verdiği cevabın tıpkısıdır: "*Bir kerecik olsun sevabına hizmet edeyim!*" (s. 860). Hiç de inandırıcı olmayan bu söz üzerine İvan daha da öfkelenir ve şeytanın kandırma taktikleri karşısında şaşırır kalır. Bundan sonra İvan'la şeytan arasındaki diyaloglar, Anatole France'nin *Thais* romanını daha iyi anlamak için mükemmel bir kılavuzdur. *Thais* romanında şeytanının Pafnüs'ü niçin çölde kandırmayı tercih ettiğini Dostoyevski'nin şeytanından öğreniriz. İvan şeytana "*Vay alçak, ruhumu kurtarmaya mı çalışıyorsun. Soyтары! Hiç şimdiye kadar çekirge yiyen, çölde on yedi yıl yosunlarla bürünmüş dua edenleri yolundan saptırdığın oldu mu?*" diye sorunca onun cevabı şu olur: "*Yaptığım şey buydu zaten dostum. Eline böyle bir ruh geçince dünyalar senin olur, dört elle sarılırsın; paha biçilmez pirlantadır bu!*" (s. 860).

Şeytanın insanı kandırmak, yoldan çıkarmak, kendi günahının ortakları kılmak, Tanrısal katta rezil rüsva etmek ve onu bütün kutsal inançlardan uzaklaştırmak için nasıl korkunç planlar peşinde olduğu sayfalar boyunca anlatılır durur. Bir seferinde Dostoyevski şeytanın en vahim planını açık eder, bu âdeta pozitivizmin de neyin peşinde olduğunun Dostoyevskice bir yorumudur: "*Bence hiçbir şeyi yıkmamalı, sadece insanların kafasındaki Tanrı hayalini yok etmeli; işe bundan başlamalı. İnsanlık tam olarak tanrısızlığı kabul ederse kendiliğinden, yamyamlığa başvurma-*

dan çözüdür bu dava. Eski görüşler, özellikle bütün eski ahlak kuralları yıkılacak, her şey yenilenecek, insanlar hayattan, sadece bu dünyada alabilecekleri mutluluk ve zevkleri tatmak için birleşecekler. İnsan ruhu tanrısal devliğe ulaşmış bir gururla yücecek, tanrısal bir insan doğacak. İradesiyle, bilimlerle doğayı her an alabildiğine alt eden insan bundan durmadan öyle yüce bir zevk alacak ki, bu ona gökten beklediğini unutturacak...” (s. 864)

Alyoşa'nın gelişi, İvan'ın öfkeyle şeytanın üzerine su bardağını fırlatmasıyla son bulur diyaloglar. Yirmi iki sayfa boyunca devam eden İvan ve şeytan arasındaki tartışmalarda Dostoyevski çağının hemen hemen bütün inanç problemlerini ele alır ve ayrıntılarıyla insanlığın değişmeyen ebedi gündemine açar ve bu arada da şeytanın insanı kandırmak ve yoldan çıkarmak için nasıl akli almaz incelikli planlara, oyunlara başvurduğunu da bir bir yazar, tıpkı Mevlana gibi, tıpkı Gelibolulu Âlî gibi...

Dahhâk'ın Omuzlarındaki Yılanların Sırrı...

Dahhâk, *Şehnâme*'deki önemli figürlerden biridir. Zulmün ve haksızlığın sembolüdür. Bir ara İran'da tahtı ele geçirmiş, yeryüzünü kana boyamıştır. Her daim omuzlarında iki yılanla dolaşır. Bu yılanları şeytan binbir kılığa girmek suretiyle Dahhâk'ın kandırdığı bir sırada peyda etmiştir. Fakat Dahhâk, her sefer farklı kılıkta karşısına çıkan kişinin şeytan olduğunu bilmez. Birçok usüller denemelerine rağmen yılanları yok etmenin bir çaresini bulamazlar, zira yılanlar kesildikçe büyümektedir. Burada şeytan tekrar ortaya çıkar ve bu sefer de hekim kılığında saraya gelerek, bu yılanların asla öldürülemeyeceğini, onların, ancak hergün iki insan beyni yedirilirse etkisiz bir hâle getirilebileceğini söyler. Ondandır da işte Dahhâk'ın o meşhur zulmü bütün cihanı kaplar. Hergün iki insan boğazlanmakta ve yılanlara yedirilmektedir. Peki bununla şeytanın amaçladığı nedir? İşte Firdevsî'ye göre şeytanın korkunç planı: “*Bundan maksadı, böyle gizlice bir tedbir kurup, dünyayı insanlardan temizlemektir.*”⁷

Zerdüş'tün İki Şeytanı: Geciktirmek ve Sonra

Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Ávesta*'da şeytanın insanları kandırma taktikleriyle ilgili bir bölüm vardır. Burada anlatılanlara bakılırsa şeytan sadece inananlara musallat olan bir figür değildir, bütün insanlığın ortak düşmanı olan bu varlık sadece ibadetleri erteletmekle veya onları yok saydırmakla uğraşmaz. O, hemen her fiilimizde yanı başımızdadır ve asıl amacı insana *iyi bir şeyler yaptırmamaktır*. “*Yarına Erteleme*” başlıklı metinde Tanrı Zerdüş'te seslenerek “*bugün kendi elin ve ruhunla yapabilecek güçte olduğun iyi icraatı yarına erteleme! Henüz genç yaşta olmanın guruna kapılıp, sonra da yapabilirim diye düşünme*” demekte ve şeytanın insanı nasıl kandıracağına dair ilginç benzetmelere yer vermektedir:

“Bugünün görevini yarına ertelemek için çaba göstermen gerekir. Çünkü kötü Ehrimen bu iş için iki şeytan görevlendirmiştir. Birincisinin adı *Geciktirmek*, ikincisinin adı ise *Sonra*'dır. Her iki şeytan da, insanın görevlerinin, ölümünden sonraya

7 Firdevsî, *Şehnâme*, (Çev: Necati Lügal) MEB Yay., İstanbul 1994, C.1, s. 101.

kalması için tüm güçleri ile birlikte çalışmaktadırlar. Her görev ve iyi iş sözü olursa olmaz *Geciktirmek* adlı şeytan şöyle der: ‘Nasıl olsa uzun yaşayacaksın, o hâlde bu iş herhangi başka bir zamanda da yapılabilir’. Ve *Sonra* adlı şeytan da şöyle der: ‘Bırak bunu şimdi, sonra da yapılabilir!’ Böylece bu iki şeytan birlikte mücadele ederek ruhu, yerine getireceği görevden yolun sonu gelinceye dek alıkoyarlar. Tüm görevler sonraya kalınca, ruh pişmanlık ve iğreti duyar. Ruh, görev ve iyi eser veremediği için, kazanacağı bir şey de bulamaz ve böylece geçer bu dünyadan.”⁸

Başta dediğimiz gibi sanki: Bambaşka dillerde, bambaşka formlarda, bambaşka zamanlarda yazılmış insanlık mirası o büyük kitaplar aslında aynı şeyleri anlatıp duruyorlar. Birleştiren anlıyorsunuz ki, büyük dehalar, bütün insanlığı uyaran büyük uyarıcılardır aynı zamanda. İnsanlığı bütün çağların en büyük tehlikesiyle uyarıyorlar: Herkes ideal bir insan olmanın yolunda şeytanın akıl almaz tuzaklarına dikkat etsin; sadece inananlar değil, insan vasfı taşıyan herkes... Gülşehrî *Mantıku't-Tayr*'da diyor ki:

Mü'min ol kaz yavrusu gibi yüzer

*Deñizüñ dört yanını şeytân gezer*⁹

Aslında bu sözde şöyle küçük bir düzeltme yapmak gerekiyor: “*İnsan kaz yavrusu gibi yüzer, şeytan onun dört bir tarafında gezer!*” Bütün bunlardan sonra şeytanın neden insanın en büyük düşmanı olduğu Hz. Ali'nin şu sözünden gayet açık bir şekilde anlaşılıyor mu? “Düşmanların en büyüğü hilesi gizli olandır.”¹⁰

Edebiyatı hafife alarak “bana edebiyat yapma!” diyenler utansın. Edebiyat yapalım. Bendeniz burada sadece şeytanın tuzakları bahsinde metinler arası bir okuma yapmaya çalıştım. “*Şunu gördüm ki, Türk milletinin tarih boyunca duyduğu, düşündüğü, hayal ettiği ve özlediği her şey, edebî eserlerin içinde gizlidir.*”¹¹ diyor Mehmet Kaplan. Burada “*Türk milletinin*” yerine “*insanlığın*” kelimesini koyarsak anlamın hiç de değişmeyeceğini, aksine daha da zenginleşeceğini düşünüyorum. Mevlana'nın kulaklara küpe olması gereken bir öğüdüyle bitirelim:

“*Kim seni haktan, hakikatten soğutursa bil ki şeytan o adamın içindedir. Derisinin altında gizlenmiştir. Böyle bir adamın içine girip, böyle bir adamın suretine bürünüp seni aldatmazsa hayaline girer de seni o hayalle kötülüğe sevk eder. Seni gâh gezip eğlenme, gâh dükkân açıp alışveriş etme, gâh ilim öğrenme, gâh ev bark kurup çoluk çocuk sahibi olma hayallerine düşürür. Kendine gel hemen “Lâhavle” de. Ama sade dille değil; candan gönülden!*”¹²

8 Zerdüş, *Avesta-Bölümler*, (Çev: Eshat Ayata), Kora Yayın, İstanbul 1998, s. 139.

9 Gülşehrî, *Mantıku't-Tayr*, (Haz: Kemal Yavuz), s. 68.
<http://ekitap.kulturizm.gov.tr/Eklenti/10685.girispdf.pdf?0>

10 Reşidüddin Vatvat, *Hz. Ali'nin Yüz Sözü-Gül-i Sad-berg*, (Çev: Hocazade Abdülaziz Efendi; Haz: Adem Ceyhan), Buhara Yay, İstanbul 2011, 2. baskı, s. 162.

11 Konur Ertop, “Prof. Dr. Mehmet Kaplan İle”, *Güzel Yazılar, Röportajlar*, TDK, Yay., Ankara 1997, s. 262-263.

12 Mevlana, *Mesnevi*, (Çev: Veled İzbudak), MEB. Yay., İstanbul 1991, C:II, s. 49.